

Qərbi Azərbaycan bölgəsinin Goyçə gölü hövzəsi Türk-Müsəlman qövmünün six məskunlaşduğu, tarixən inkişaf etmiş milli-mənəvi irs zənginliyi və siyasi-ictimai inkişafın təşəkkül tapıldığı Türkmen-Oğuz yurdu olmaqla coğrafi üstünlük'lərə malik tarixi məkan dəyərlərinə malikdir.

Ona görə də XX əsrin əvvəllərində hay kilsəsi və onun silahlı quldur dəstələrinin (çar Rusiyasının Qafqaz cəbhəsi Ordusunun tör-töküntüləri) davamlı hücumları həm de hövzənin Basarkeçər nahiyyəsi (Ağkilsə, Sarı Yaqub, Zod, Ağahüsenli/Nərimanlı, İnəkdə, Şorca, Şışqaya, Qoşa-bulaq, Qaraqoyunlu...) kəndləri istiqamətində daha amansız, daha faciəvi olmuşdur.

Goyçə gölündən 14-15 km, nahiyyə mərkəzindən 6-7 km cənub-şərqə tərəf aralı olan Qayabaşı kəndi də həmin dövrde bu sıradə amansız qətlamları-faciələri yaşayın bir yurd olmuşdur. Dağlıq reləyef və mənzərəli təbiət mənzərisinə (Goyçə gölüne tökülen Böyük və Kiçik çay yataqlarının üstünü tutan گلپاچ dağlıq-qayalıq ərazi) malik olan bu kənd 2027 m hündürlükdə, Basarkeçər-Kəlbəcər yolu üstündə, sildirilmiş qayalar qatında qərar tutmuşdur, ətrafi təbii və təhlükəsiz səngər ocaqları olan Qayabaşı kəndində 1918-ci ilde 20-25 ev, əhalisi bir neşə tayfa qoluna (Nağılar, Əlməmmədlilər, Qasımlılar, Şəbanlılar...) mənsub olub.

Silahlı hay duldurları 1905-1907-ci illərdə olduğu kimi, 1918-ci ilin fevral-mart aylarında neinki Qayabaşı, eləcə də, yaxınlığıdakı Şışqaya (bu kəndin bir damına qonşu kəndlərdən əsir götürülən 400 nəfərə yaxın dinc sakın diri-dirini yandırılıb, təkcə Qayabaşı kəndinən olan Məhərrəm bacadan çıxaraq canını qurtarib), Goyçə, Zərkənd, Zod...kəndlərinə də, Qaranlıq istiqamətindən basqın edərək (yerli hay dəstələri də daxil) camaati qırılmış, qərətlərini etmiş, bütün evlər oda-alova qərq olunmuşdur.

Qayabaşı kəndin yaşlılarından İsmayııl Cəlil oğlu (1877-1972), Mülayim Hüseyn qızı (1902-2006) deyirdilər ki, bu qəttlər-soyğunluq Osmanlı Türk Ordusunun gelişinə qədər davam etdi. İqdir-Qars istiqamətindən gələn Nuru paşanın nizami böyük hissələri kənddə İskəndər Hacı Xıdır oğlu (1867-1931), Məhəmməd ağa Alməmmədli (1872-1928), Səməd ağa Vəli ağa oğlu Nəsibbəyli (1868-1918, "Qırmızı Tabor" könüllü müdafiə birliliyinin rəhbəri A.X.Şadlınskinin (1886-1930) dayısı)..kimi imkanlı şəxslərin/ağısaqqalların köməkliyi ilə məclis-məşverət keçirdilər, döyüş mövqələri tutaraq hay dəstələrini Qaranlıq nahiyyəsinə qədər qovub kəndlərdən çıxırdılar.

Basarkeçər nahiyyəsinə daxil olduqdan sonra Nuru paşa camaat qarşısında çıxış etdi:

- Düşmənə qarşı sizinlə birgə, yenilməz qıdas hissə ilə mübarizə aparacaq. Biz sizə arxalanırıq, ümumi gücümüzü səfərbər etməliyik...

Türk Ordusu Qaranlıq na-

rət etmiş, sonra isə oda qalalıq, qiymətli tarixi-maddi abidələri dağıtmış, bəzilərini isə İrəvan şəhərinə, Ü(l)cmüez-

mal-mülk qaret edilmiş, onlarla yurd-yuva ocaqları yer üzündə silinmişdir. Təkçə 1920-ci ilin aprel ayında 15-

nakstyun partiyasının əksinqılıb fealiyyəti" məqaləsində də faktlar və rəqəmlərlə verilmişdir.

Goyçə gölü hövzəsinin soyqırımı "səhifələri"...

hiyəsinə (Goyçə gölünün cənub-qərb hissəsinə) yürüş edib, o bölgəni hay-daşnak quldurlarından azad edərək İncecavan (İcevan) nahiyyəsinə çıxdılar...

Yerli özünü müdafiə qüvvələri ilə birlikdə Osmanlı Türk ordusunun bir neçə böülüyü İcevan şəhərinədək, Kəvər, Qaranlıq, Basarkeçər və Çəmbərək nahiyyələri boyunca hərəkət edərək "Qaraqoyunlu dərəsi"nədək hücumu davam etdirmişlər.

Könüllü dəstə üzvlərindən İbrahim Şaban oğlu (1878-1972) 1904-1915-ci illərdə də hay-daşnak dəstələrinə qarşı vuruşub, sonra Çanaqala cəbhəsinədə döyüslərdə (dekabr, 1914-cü il-mart, 1915-ci il) də iştirak etmişdir.

Qayabaşı kənd sakini İsrafil Oruc oğlu (1911-1994) söyləyirdi ki, 7 yaşı olanda kəndə həcum edən quldur haylardan qorunmaq üçün camaatin bir hissəsi yaxınlığıdakı zağalara sığınmış, sonra "Teymurun yurdu"na, qonşu Daşkənd kəndinə üz tutmuş və Kəlbəcər nahiyyəsinin Dəmirçidam kəndinə də keçənlər olmuşdur. İsrafil və böyük qardaşı Rəsul hayların əlinə keçir, öküzə bağlayıb getirirər Basarkeçər şəhərinə, burda bir dama yiğiblər, üstlərinə ot, küləş yiğiblər ki, yandırınlardır. Zod kəndinin el ağsaqqalları onları zaminə götürüb öküz arabaları ilə çıxarırlar, sonra piyada gediblər Dəmirçidam kəndinə. İsrafil danişirdi ki, ac-yalavac kəndə çatanda bir xaladan çörək istədim, mən də acıdan ölürem dedi, ağladım, yuxuya getdim. Qarğıdalı çörəyi gətirdilər, daşa dönmüşdə, suya batırıb yedik... ordan gəldik Gədəbəy nahiyyəsinin Samanlıq kəndinə...və 4 il orada qaldıq.

Həmin illərin soyqırımı faciələrini yaşamış Kərbalayı Əfəsər Hümbət oğlu (1876-1971) tanınmış və inanılmış din xadimi, əhaliyə kömək etdiyinə görə, təqiblərə və işgəncələrə məruz qalıb, Kəvər həbsxanasında saxlanılıb, sürgün edilib, qayıtdıqdan sonra Kəlbəcərdə yaşayıb.

Bu müddət ərzində Basarkeçər nahiyyəsinin boş qalan bir çox kəndlərini hay-daşnak qruplaşmaları bütünlükə qar-

zin kilsəsinə aparmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu bölgənin 1918-1920-ci illər faciəvi dövründə el aqsaqqalları və hörmətli din xadimlərinin səyi ilə bir çox amansız qırğınlara, işgəncələrin qarşısı alınmışdır.

Qayabaşı kəndinə həcum edən hay-daşnak dəstələri kəndin üstündəki (şərqi tərəf, 200 m aralıda) Səngər dağında (Sarıyer yaylağı yaxınlığında) qurduqları toplarla atəşə tutduqdan sonra, qəfletən hückuma keçmişlər. Az sayda qurtulan camaat Kəlbəcər nahiyyəsinə tərəf üz tutmuş, "İskəndərin zağası"nda, "Teymurun yurdu"nda qaldıqdan sonra Dəmirçidam kəndinə sığınmışlar, orda nahiyyənin Ağkilsə kəndindən didərgin düşmüş məşhur aşiq Ələsgər Alməmmədoğlu (1821-1926) ilə görüşmüşlər...

Basarkeçər nahiyyəsinin kəndlərində 1918-1920-ci illərdə hay kilsəsi və birləşmiş rus-hay nizami qüvvələri tərəfindən (A.T.Ozanyan, D.M.Kanayan, M.M.Silikyan...başda olmaqla) tərədilən soyqırımı qırğınlarının qurbanları 20 min nəfərdən artıq olub (ümumilikdə, Goyçə bölgəsində 60 min nəfər dinc Türk-Müsəlman dini-ırkı mənsubiyyətinə görə amansızlıqla qətlə yetirilib), Oğuz-Türkmen mədəniyyətinə aid qiymətli tarixi-maddi abidələr dağıdılmış, məhv edilmiş, həddən-ziyadə külli miqdarda

20 mindən artıq evi hay quldurları tərəfindən qaret olunmuşdur (Yeni Bəyazid qəzasında 84, Goyçə qəzasında 22 kənd oda qalanmışdır).

Qədim Goyçə mahalının əski taixi-mədəniyyət irlisinə və etnomillili ocaqlarına qarşı soyqırımı faciələrini Əlahiddə "erməni" diviziyası tımsalında yaşadanlardan biri olan, nahiyyənin kəndlərində amansız qətlamlara başçılıq etmiş M.Silikyan (1882-1937, Həribənəzirin müavini, 28 may 1919-cu ildə general-leytnant çinində) 1920-ci ildə Yeni-Bəyazid qəzasının (Goyçə gölünün cənub, cənub-qəb və cənub-şərq ərazilərini əhatə etməklə) general-qubernatoru olmuş, Qars-Gümri cəbhələrində qırğınları daha da genişləndirmişdir.

Bu dövrün faciələri haqqında 1936-ci ildə Moskva şəhərində nəşr edilən "İnqilabçı Şərq" jurnalında (2-3-cü nömrələrdə) hay tədqiqatçısı A.A.Lalayanın çap etdirdiyi "1918-1920-ci illərin qırğınları" məqaləsində yer verdiyi daşnak zabiti Vahramın xatirələri aydın təsəvvür yaradır:

- Basarkeçər nahiyyəsinin mərkəzində və kəndlərində Türk əhalisinin qırğınlımız zaman gülələrə heyfimiz gəlirdi, onları su quyularına yığıb üstlərinə daş tökürdük...

Həmin qırğınların tecviri 1938-ci ildə "Tarixi qeydlər" jurnalının 1938-ci il 2-ci sayında, eyni müəllifin "Daş-

Qismət Yunusoğlu
Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi

R.S. Dinsiz hay kilsəsi Qoşa-bulaq kəndini - "Şatcrek", Sarı Yaqub kəndini - "Caxat-sadzor", Ağkilsə kəndini - "Azat", Şorca kəndini - "Şatcrek", Qayabaşı kəndini - "Geğamabak"...adlandırmışdır.

R.S.S. Bütünlükə Qərbi Azərbaycanda, o cümlədən, Goyçə gölü hövzəsində, Basarkeçər nahiyyəsində 1918-1920-ci illərdə hay kilsəsi və onun quldur hay-daşnak silahlı dəstələri tərəfindən kökənli Türk-Müsəlman qövmə qarşı törədilən soyqırımı faciələri ilə bağlı hərbi-siyasi əməliyyatlarının arxiv-sənədlə təsviri Paris şəhərində 1927-ci ildə general-major Q.Q.Qorqanyanın (1880-1954) "Dünya mühərəbəsinin Qafqaz cəbhəsində ermənilərin iştirakı. 1914-1918-ci illərdə" fransız dilində nəşr edilən əsərində verilmişdir. Bu toplu 2011-ci ildə Moskva şəhərində rus dilində (tercüməçilər - Y.Pirumyan, E.Dolbakanian, A.M.Sahnenzərov) çap edilmişdir.

Yazının hazırlanmasında, həm də, Qərbi Azərbaycanın Basarkeçər nahiyyəsinin Qayabaşı kənd sakınıları Həsən İsrafil oğlunun (1945) və Şahsuvar İsmayııl oğlu Nağıyevin (1953) məlumatlarından istifadə olunmuşdur.